

ТЕЛЕЦЬКА Т. В., ПАНЧЕНКО І. В.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

**МОДАЛЬНІСТЬ ОБ'ЄКТИВНОЇ МОЖЛИВОСТІ ТА
НЕОБХІДНОСТІ У СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ
(комунікативно-прагматичний аспект)**

У статті йдеться про семантичну характеристику модальності об'єктивної можливості та необхідності у сучасній французькій мові у світлі теорії мовленнєвих актів.

Ключові слова: модальність, об'єктивна можливість, об'єктивна необхідність, мовленнєвий акт.

В статье идет речь о семантической характеристике модальности объективной возможности и необходимости в современном французском языке в свете теории речевых актов.

Ключевые слова: модальность, объективная возможность, объективная необходимость, речевой акт.

The article deals with the semantic characteristics of the modality of objective possibility and necessity in modern French in the field of the theory of speech acts.

Key words: modality, objective possibility, objective necessity, speech act.

Мета. У даній статті здійснюється аналіз семантики модальності об'єктивної можливості та необхідності у сучасній французькій мові, особлива увага звертається на її реалізацію у конкретних мовленнєвих актах.

Актуальність, обраної теми дослідження визначається загальною спрямованістю сучасної лінгвістики на дослідження мовних одиниць у функціональному аспекті, орієнтацією на вивчення “людського чинника” у мові, важливою роллю категорії модальності у процесі комунікації. Вивчення модальності, що відображує результати пізнавальної діяльності людини як наслідок антропоцентричної та культурологічної природи вказаної категорії, є важливим складником парадигми сучасних наукових теорій.

Об'єктом дослідження є категорія модальності, яка відображує відношення значення висловлення до дійсності з позиції мовця.

Предметом вивчення стала семантика предметної модальності, представленої мікрополями об'єктивної можливості й необхідності на матеріалі французької мови.

У проведеному дослідженні прийнято наступне визначення категорії модальності: модальність – це мовна категорія, що виражає

оцінку мовцем способу існування зв'язку між об'єктом дійсності та його ознакою, а також ступінь пізнання та бажаності здійснення цього зв'язку для мовця. З цього визначення випливає, що в основі категорії модальності перебуває інтелектуально-розумова оцінка, що не дає підстав уналежнювати до її сфери різні види емоційної оцінки.

У лінгвістиці категорія модальності трактується надзвичайно широко. Аналіз робіт, присвячених вивченню категорії модальності, дає змогу зробити висновок про те, що переважна кількість концепцій не виходить за межі вивчення певного кола значень і засобів їх вираження [1; 2; 3;4].

По-різному трактується категоріальний статус модальності. Модальність визначається або як синтаксична категорія, або як семантична. Проте синтаксичний підхід не дає повного опису всієї розмаїтості засобів вираження модальних значень у мові.

Розв'язанню цієї проблеми сприяє функціонально-семантичний підхід, що базується на семантичному принципі виокремлення мовних категорій і різнорівневості засобів їх вираження. Семантична функція – це інтегруючий стрижень, що поєднує в систему різнорідні мовні елементи – морфологічні, синтаксичні, лексичні, інтонаційні. Взаємодія елементів різних мовних рівнів – інша істотна риса функціонально-семантичних полів (ФСП), що відрізняє їх від інших підсистем мови (лексико-семантичних груп, морфологічних категорій, синтаксичних парадигм тощо), у яких об'єднано одиниці одного класу.

Основною структурною характеристикою функціонально-семантичних підсистем мови визнається польова структура. Поле як принцип організації об'єкта дослідження має особливе членування, що відрізняється компактністю, максимальною концентрацією ознак у центрі і дифузністю цих ознак на периферії.

План змісту ФСП членується на семантичні зони на основі диференційних ознак, що виокремлюються у процесі аналізу семантики його компонентів. Ці ознаки утворюють семантичний простір ФСП, що може істотно відрізнитися в різних мовах, оскільки він визначається конкретним складом і семантикою мовних одиниць, що входять у поле в даній мові.

Не всі семантичні ознаки ФСП рівноправні. Існує ієрархія ознак у полі. Очевидно, семантично домінуючою варто вважати ознаку,

наявну в семантиці всіх без винятку конституентів ФСП і найбільш повно відбиває якісну специфіку даного ФСП.

Особливе явище являють собою зони перетину функціонально-семантичних полів, що зумовлюють наявність “спільних сегментів”, перехідних зон.

Настанова на необхідність урахування явища перетину підсистем мови, на пізнання не лише вузлів зосередження якісних розбіжностей мовних категорій, але й зон взаємодії становить одну з методологічних переваг функціонально-семантичного підходу до опису мови.

Функціонально-семантичне поле модальності має складну структуру, зумовлену різнохарактерністю значень і розмаїтістю засобів вираження. Категорію модальності можна розділити на модальність дійсності та модальність недійсності.

Макрополе дійсності, яке виражає реальні відносини між об’єктом і його ознакою, має чітку морфологічну доміанту – дійсний спосіб дієслова. На периферії розташовуються лексичні засоби, що увиразнюють значення дійсності.

Макрополе недійсності розпадається, у свою чергу, на кілька полів, які мають наступні модальні значення: ірреальність, предметна модальність, волевиявлення та вірогідність.

Модальність об’єктивної можливості

Необхідно зазначити, що для зручності об’єктивна можливість й необхідність визначені як мікрополя. Але треба мати на увазі, що вони є такими лише у відношенні до ФСП предметної модальності, щодо ФСП модальності їх треба диференціювати як мікрополя другого рівня, тоді як предметна модальність є мікрополем першого рівня.

Поле можливості об’єднує лексичні, морфологічні та синтаксичні засоби, що виражають уявлення мовця про такий зв’язок між суб’єктом предметної ситуації та його ознакою, при якому існує обумовленість ситуації детермінуючими факторами (об’єктивними або суб’єктивними), що допускають різний результат потенційної ситуації - її реалізацію або нереалізацію.

У ситуації можливості виділяються ті ж компоненти, що і у всякій потенційної ситуації; її специфіка полягає у співвідношенні ролей: суб’єкт предметної ситуації найчастіше одночасно є і

суб'єктом волюнтативності, від волі якого залежить реалізація потенційної ситуації.

Мікрополе об'єктивної можливості становить функціонально-семантичну єдність, що відрізняється складністю плану вираження і плану змісту. Семантична структура поля визначається чотирма бінарними семантичними ознаками: внутрішня / зовнішня, актуальна / узуальна, здобута / нездобута, деонтична / недеонтична.

Дані ознаки, точніше, їх семантичні компоненти лежать в основі членування семантичного простору поля можливості й присутні в семантиці всіх одиниць поля, складаючи семантичну базу категоріальних ситуацій можливості. У загальному вигляді категоріальна ситуація можливості може бути визначена як типова змістовна структура виражена різними засобами, яка відображує той аспект ситуації, що передається у висловлюванні, який містить у собі рівно ймовірний результат при реалізації потенційного зв'язку суб'єкта та його ознаки.

Ці ознаки, вступаючи в різні комбінації, утворюють наступні типові ситуації: зовнішня деонтична можливість, зумовлена соціальними нормами; зовнішня деонтична можливість, зумовлена волею мовця; зовнішня недеонтична можливість, що залежить від ситуації; зовнішня недеонтична можливість, продиктована об'єктивними законами чи станом справ; внутрішня нездобута можливість, пов'язана з психічними властивостями суб'єкта чи його фізичними характеристиками; внутрішня здобута можливість, зумовлена навичками й уміннями суб'єкта.

Категоріальні ситуації об'єктивної можливості являють собою оцінні ситуації, у яких є суб'єкт, об'єкт, підстава і засоби оцінки.

Виділені вище різновиди значення можливості не є непересічними класами. Вони зустрічаються в різних комбінаціях в реальних категоріальних ситуаціях можливості [5]. Оскільки у статті особлива увага привертається до реалізації значення об'єктивної можливості у конкретних мовленнєвих актах, детальніше зупинимося на зовнішній деонтичній можливості.

Зовнішня деонтична можливість являє собою такий різновид типової категоріальної ситуації можливості, що зумовлений зовнішніми факторами соціального характеру. В залежності від

детермінуючої ситуації можна виокремити два варіанти ситуацій деонтичної можливості:

а) ситуація можливості, що зумовлена нормами суспільства (службові, посадові інструкції, моральні та етичні принципи, правила поведінки, правила гри, тощо);

б) ситуація можливості, що зумовлена волевиявленням мовця.

Варіант (б) має місце у випадках прямої міжособистісної комунікації, коли ситуація можливості зумовлена волевиявленням мовця, спрямованим на адресата, який є одночасно суб'єктом потенційної дії. Даний варіант значення деонтичної можливості виражається у висловлюваннях з модальним дієсловом *pouvoir* та зустрічається у наступних комунікативно-прагматичних ситуаціях.

1) У ситуації **дозволу**, в якій мовець займає пріоритетну позицію по відношенню до адресата, що дозволяє йому регулювати можливі дії адресата-виконавця потенційної дії. Дана ситуація має місце лише в тому випадку, коли адресат проявляє або може проявити у майбутньому намір зробити позначену дію: *Vous pouvez partir*.

При наявності заперечення у постпозиції до модального модифікатора вислів має значення дозволу не здійснювати дію, виражену інфінітивом: *Vous pouvez ne pas le faire*.

2) У ситуації **прохання**, коли мовець є особою, зацікавленою в дії, виконавцем якої повинен стати адресат. Дана ситуація виражається в питальних висловлюваннях з модифікатором *pouvoir*: *Pourriez-vous m'aider?*

3) У ситуації **поради**, коли потенційна дія є, на думку мовця, доцільною для адресата, який буде її виконавцем. Висловлювання, в яких відображується дана ситуація, направлені безпосередньо на адресата і містять, як правило, модальні модифікатори у формі умовного способу: *Tu pourrais le faire demain*.

При віднесеності ситуації до плану минулого часу мовець висловлює несхвалення минулих дій адресата, внаслідок чого висловлення набуває модального відтінку докору: *Tu aurais pu m'aider*.

4) У ситуації **пропозиції**, коли мовець представляє дію як можливу програму, при цьому рішення про її виконання приймає адресат, а виконавцем може бути:

а) адресат: *Vous pouvez vous installer ici*;

б) мовець: *Je peux vous aider*;

в) адресат і мовець разом: – *Nous pourrions même sortir ensemble, si vous voulez ...* [7:21];

г) третя особа: *Il pourrait vous accompagner*;

д) невизначена особа: *On pourrait essayer*.

При вираженні зазначеної модальної семантики форми дійсного і умовного способів вживаються паралельно, виступаючи функціональними еквівалентами наказового способу, що розрізняються за ступенем категоричності і відповідно за ступенем ввічливості.

Модальність об'єктивної необхідності

Категоріальна ситуація необхідності поряд с ситуацією можливості належить до розряду ситуацій потенційних, а не фактичних. У даному випадку йдеться про зумовленість ситуації тими чи іншими (об'єктивними чи суб'єктивними) факторами, котрі з точки зору певної особи (суб'єкта модальної оцінки) вимагають неодмінного перетворення потенційного в актуальне (у ситуації можливості обумовленість дії, що також допускається з точки зору деякої особи, наявні різні перспективи розвитку потенційної ситуації – як її реалізація, так і нереалізація).

Всього в полі об'єктивної необхідності виділено вісім парних диференційних ознак: внутрішня / зовнішня, деонтична / недеонтична, службова / неслужбова, актуальна / узуальна, соціальна / несоціальна, контрольована / неконтрольована, бажана / небажана, планова / непланова. Комбінації зазначених компонентів складають семантичну сферу модальності об'єктивної необхідності [6].

В умовах конкретного мовленнєвого акту висловлювання, в яких суб'єктом волюнтативності є співрозмовник, отримують “імперативне” тлумачення, тобто характеризуючи ту чи іншу ситуацію як облігаторну, мовець тим самим спонукає адресата до виконання дії. У цих умовах висловлювання з модальними модифікаторами близькі до висловлювань, що містять імперативні форми в прямому вживанні. За допомогою модальних модифікаторів можуть бути виражені різні відтінки спонукання: **порада, пропозиція, прохання**: *C'est bien vrai, Monsieur, que vous qui êtes un saint, comme je le dis partout, vous devriez nous accompagner à l'église ...*[8:18]

Саме значення зовнішньої недеонтичної необхідності, які актуалізуються в такого роду висловлюваннях, є зоною перетину мікрополя об'єктивної необхідності з мікрополем директивності.

Отже, у межах категоріальної ситуації зовнішньої деонтичної необхідності за допомогою модальних модифікаторів можуть бути виражені різні відтінки спонукання: порада, пропозиція, прохання. Для передачі цього значення у французькій мові використовуються ядерні засоби вираження, тобто модальні дієслова *devoir*, *falloir* багатозначність яких знімається при розгляді конкретного мовленнєвого акту.

Таким чином, опис комунікативно-прагматичного аспекту категорії модальності доповнює функціонально-семантичну модель даної категорії, що зображує в інтегрованому вигляді різнорівневі засоби мови, які виражають відношення значення висловлення до дійсності з погляду мовця. Урахування цього аспекту надає змогу поглибити уявлення про “життєдіяльність” мови у процесі здійснення її основної функції – функції спілкування.

Перспективи дослідження. Дане дослідження може слугувати базою для вивчення варіативності засобів вираження модальності з урахуванням соціального фактору в рамках соціолінгвістичного напрямку в мовознавстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / Александр Владимирович Бондарко. – Л., 1990. – 256 с.
2. Беляева Е. И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языке / Елена Ивановна Беляева. – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1985. – 180 с.
3. Ткачук В. М. Категорія суб'єктивної модальності / Вадим Миколайович Ткачук. – Тернопіль, 2003. – 240 с.
4. Шинкарук В. Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення / Василь Дмитрович Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – 272 с.
5. Телецька Т. В. Семантическая структура функционально-семантического микрополя объективной возможности / Татьяна Владимировна Телецкая // Матеріалами III міжнарод. наук. конф. [“Актуальні проблеми металінгвістики”], (Черкаси, 2003). – Черкаси : БРАМА, 2003. – Ч. 1. – С. 150–154.
6. Телецька Т. В. Семантическая структура микрополя объективной необходимости (на материале французского, украинского и русского языков) / Татьяна Владимировна Телецкая // Матеріали Міжнар. наук. конф. [“Актуальні проблеми романо-германської філології в Україні та Болонський процес”], (Чернівці, 24–25 листопада 2004 р.). – Чернівці : Рута, 2004. – С. 272–274.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

7. Modiano P. Un cirque passe / Patrick Modiano. – P. : Gallimard, 1992. – 96 p.
8. Mauriac F. Le noeud de vipères / François Mauriac. – P. : Bernard Grasset, 1933. – 245 p.